

MİLLİ MÜCADELE TARİHİNDE ESKİMEYEN HATIRAT: MİNELBAB İLELMİHRAB¹

Yenal ÜNAL*

Türk edebiyatının en önde gelen şahsiyetlerinden, 20. yüzyıl Türkiye Türkçesini büyük bir zevk ve ustalıkla kullanıp güzelleştirerek; Türk nesir ve hikâye lisanında 15. asır şairi Ali Şir Nevaî gibi kendi ile anılmaya değer bir yazı ve sanat dili yaratmaya muvaffak olan Refik Halit Karay Karay, Millî Mücadele yıllarında iki defa Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü görevinde bulunarak Millî Mücadeleye muhalif bir tavır takınmış ve yüzden yüzellilikler listesine 100 numaradan girerek 1938 yılında çıkan umumi affa kadar yurt dışında sürgünde bulunmuş önemli bir edebiyatçı ve oldukça ilginç bir politik kişiliktir.

Millî mücadele yıllarında yaşanan bazı önemli olayların unutulmaması için kaleme almayı planladığını bildirdiği “*Minelbab İlelmihrab*”ın başlangıç bölümünde bu eseri nasıl bir ruh halinde niçin ve nerede kaleme almaya başladığını şu şekilde anlatmaktadır: “*Yıllardan 1923 ve aylardan galiba Nisan... 35 yaşına yeni basmıştım. Lübnan’da, Beyrut’a yakın Cünye kasabasında denize yakın bir kır evindeyim... Birlikte oturduğum arkadaşım Sabih Şevket henüz kalkmamış, kalkmış olsa da tiryakinin birisidir. Kendi kendime hatıralarımı yazsam sabahları oyalanır, eğlenirim. Benim hatıratım nedir ki? Ne olabilir? Eski Başvekil miyim? Hepsini bir araya getirsem bir incir çekirdeğini dolduramaz...*”

Ama öyle değil. Bu hatıralar, ne tarihi aydınlatmak, ne de bir fikri müdafaa etmek, ne de ortaya bir iddia atmak için çok ciddi şekilde ve tamamı ile siyasi mahiyette yazılmaz da sohbeti andırırsa, hafif tutulursa bir şey olur. Öyle olunca da her zaman okunur, azıcık da geçmişi canlandırmaya ve zamanla

¹ Refik Halit Karay, **Minelbab İlelmihrab**, 312 sayfa, 2. bs. İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1992.

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür ve Turizm Uzmanı; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, e-mail: yenalunal@yahoo.com

*unutacaklarımı tespit eder. Hele bir deneyeyim! Bahçeden içeriye girdim. Bir çırpıda beş altı sahifeyi dolduruvermiştim.*²

Karay, o yıllar maddi bakımdan sıkıntı içinde bulunması nedeniyle hatıratını elime beş on kuruş geçer diyerek neşretmek istediğini “Akşam” gazetesi sahibi ve eski dostu Necmettin Sadak’a bildirmiş ve oradan da olumlu cevap almıştır. Bunun üzerine eserin ilk kısmını teşkil eden sahifeleri İstanbul’a göndermiştir.³ Ancak bu gazetede yazarın hatıratının yayımlanacağı ilan edilir edilmez basında münakaşalar başlamış, büyük gürültüler kopmuş o dönemdeki Türk matbuatı adeta sallanmıştır.

Dâhiliye Vekili Ahmet Ferit’in verdiği bir emirle de neşir men edilmiştir. Ancak Türk matbuatında bu konu hakkında tartışmalar başlamış, İsmail Müştak ve Falih Rıfki başta olmak üzere Refik Halit’e arka çıkan ve hatıratın yayımlanmasını isteyen yazarlar da tartışmaya katılmışlardı.

Neticede bu tartışmaların sonunda hatıratın yayımlanması mümkün olamadı. Aradan bir müddet geçtikten sonra “Akşam” gazetesi hatıratı tefrikaya başlamışsa da; Şeyh Sait isyanıyla sebebiyle Takrir-i Sükûn Kanunu tekrar tatbikata konduğundan adı geçen gazete, “Minelbab İlelmihrab”ın neşirini tamamlayamamıştır.

Bu eser, 1948 yılında, Refik Halit’in ikinci defa neşrettiği “Aydede” mecmuasında tefrika edilerek bitirilmiştir.⁴ Kitap olarak yayımlanması ise ancak 1964 yılında mümkün olabilmıştır.

“Minelbab İlelmihrab”ta, Refik Halit, mütareke devrinden İstanbul’un düşman istilasından kurtulmasına kadar, devleti idare eden kabinelerde görev alan insanlar ve siyasi teşekküller çevresinde meydana gelen siyasi ve sosyal olayları bildiklerine, gördüklerine ve duyduklarına sadık kalarak anlatmaktadır.

Bu bakımdan eser Millî Mücadele döneminin hususi bir tarihçesi olduğu gibi Millî Mücadele’ye muhalif kişi ve grupların bu harekete bakış açılarını tebarüz ettirmesi açısından mühim bir vazife görmektedir.

Şöyle ki Türk tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri olan 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye’de siyasal, sosyal ve ekonomik oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştı. İttihat ve Terakki Hükûmeti’nin yapmış olduğu yanlış siyaset neticesinde Osmanlı Devleti parçalanmış ve Türk insanı bin bir çeşit

² Refik Halit Karay, **Minelbab İlelmihrab**, 2. bs. İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1992, s. 7–8.

³ Karay, 1992, s. 9.

⁴ **Aydede** dergisinde adı geçen hatıralar 91–7 numaradan ve 29 Mayıs 1948 tarihinden başlamak üzere 91–70 numara ve 5 Ocak 1949 tarihli sayıya kadar yayımlanarak bitirilmiştir.

acıya boğulmuştu. 1912'den 1922'ye kadar on yıl savaştan Türk milleti, Trablusgarp, Balkan özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de üç milyondan fazla insan yitirmişti.

On bir milyon olduğu tahmin edilen nüfusun bu savaşlarda eğitilmiş bireylerinin büyük bir kısmı kaybedilmişti. Çünkü Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda Rusya, İngiltere, Fransa gibi büyük devletlerin, ordu, donanma ve tükenmez insan ve ekonomik kaynaklarına karşı dört yıl süreyle Kafkasya, Çanakkale, Irak, Suriye, Galiçya, Sina gibi büyük cephelerde ve ulaşım olanaksızlıkları, yokluklar içinde savaşmıştır.

Savaştan Türk ordusu hem düşmanla hem de bağımsızlığını isteyen azınlıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kolera, tifüs, verem, zatürre, açlık ve daha birçok hastalıktan yüz binlerce insan ölmüştür. Silahsız, cephanesiz, ilaçsız, yiyeceksiz ve bin türlü ulaşım eksiklikleri nedeniyle devlet artık çökme noktasına gelmişti.

Almanya ve müttefiklerinin savaştan çekilmesi sonucu artık Osmanlı Devleti'nin de ateşkes antlaşması imzalamaktan başka herhangi bir çaresi kalmamıştı. Nitekim 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes antlaşması imzalandı ve savaşa son verildi.

17 Ekim 1918'de Sadrazamlıktan istifa etmek zorunda kalan Talat Paşa, İttihat ve Terakki Fırkası Genel Başkanlığı'ndan ve Genel Merkez üyeliğinden istifa ettiği gibi siyasi hayattan da çekildiğini ilân ederek, on seneden beri sadık bir silah gibi avucunun içinde tuttuğu partisini de bıraktı. Bunun üzerine, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün sonra (31 Ekim 1918) İttihat ve Terakki Fırkası erkânı, kırmızı konaktaki genel merkezlerinde olağanüstü bir kongre hâlinde toplanmıştı.

Yapılan sert tartışmalar neticesinde kongre üyeleri bir anda ikiye ayrılmışlar, bir kısım üyeler bu partinin hemen kapatılmasını bir kısmı ise ıslah edilmesini istemişlerdir. Fakat bu kongrenin sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adı, programı ve liderleri değiştirilmek üzere yeni bir partinin kurulması kararlaştırılmıştır.

Parti, Teceddüt Fırkası adı altında bir müddet daha faaliyet göstermiştir. Kongreden sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenleri Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın yalısında toplanmış ve orada durumu hep birlikte gözden geçirdikten sonra memleketten hemen uzaklaşmaya karar vermişlerdir.

Ardından Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Harbi'ne sokmaktan sorumlu tutulan Talat, Enver ve Cemal Paşalar, İstanbul'u terk etmeden önce İttihat ve

Terakki Genel Merkezi üyelerinden bazılarıyla, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya elden bir de mektup göndermişlerdi. Aynı gün tanınmamak için hepsi de kıyafet değiştirerek gecenin karanlığı içinde yalından çıkıp, ayrı ayrı yollardan deniz kenarına inerek, Odesa'ya hareket etmek üzere bekleyen bir Rus vapuruna binerek İstanbul'dan uzaklaşmışlardır.

Refik Halit, bozgun haberini bizzat Küçük Talat Bey'den şu şekilde nakletmektedir: *“Olağan toplantılarımızdan birini yapıyor siyaset dışında şundan bundan konuşuyorduk. Ziya Gökalp Bey'in gelişine muntazırdık. Bekliyorduk, o gelmedi; içeriye küçük Talat Bey girdi. Girdi ama ben bir başkası zannettim, yüzü o kadar değişik idi; her vakit ki gibi gülerek: Maşallah Beyler! demeyi unutmadı, fakat ne sesi onun sesine benziyordu, ne de tebessümü tebessümüne... Hatta bu bir gülümseme sayılmazdı, ıstırap denilen hissin, röntgen ile şekli alınabilse meydana işte buna benzer bir çizgi, bir mahuf tekallüs resmolunurdu. Yahya Kemal ya anlayışının kuvvetinden yahut da bir gece evvel kulak dolgunluğu olmasından Yeni Mecmua'da ilk defa bir siyasi sual sordu: Neler oluyor Talat Bey? dedi. Demek bir şeyler oluyordu... Benim dünyadan haberim yoktu. Zaman gazetesine İstanbul'un İç Yüzünü yetiştirmekle, kolejde ders okutmakla, Yeni Mecmua'ya makale yazmakla öyle meşguldüm ki, sonu felaketle biteceğine katiyen emin olduğum harbi, artık düşünemez olmuştum. Kulaklarımı dört açıp dinledim Talat Bey'i: Kahpe Bulgarlar cepheyi yarıp kaçtılar! Almanlarla bağlantı hattımız kesildi. Sulh yapmakta başka çare kalmadı!”*

Bozgunundan sonra, 1918 ve 1922 yılları arasında “Sabah”, “Peyam-ı Sabah”, “Alemdar” ve “Aydede” gibi muhtelif gazete ve dergilerde makale ve fıkraları yayımlanan Refik Halit, Damat Ferit Paşa Hükûmetleri zamanda iki defa altışar ay müddetle Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü vazifesini ifa etmiştir.

Böylece, II. Meşrutiyet devrinden sonra politik mizahi yazılarıyla devrin en ateşli yazılarını kaleme alan Karay, mütareke devrinde gazete muharrirliğinin yanında siyasetin de içerisine girmiştir.

Ankara merkezli yürütülen Millî Mücadele hareketine başından sonuna kadar karşı olan yazar, gerek siyasi gerek edebi kudretini bu hareketin karşısında kullanıp, bizzat Mustafa Kemal Paşa'yla karşı karşıya gelmiş ve hakkında yakalanarak divanı harbe verilmesi hususunda emirler yayımlanmıştır.

Refik Halit Karay, Posta-Telgraf Umum Müdürlüğü görevi sırasında birçok önemli olaya yakından tanıklık etmiştir. Hatta hükûmetteki nazırların

çoğuna göre, olayların daha çok içinde bulunmuştur. Bu dönemde yaşanan gelişmeleri sıcağı sıcağına izlemiş ve hükûmete bildirmiştir. Örneğin İzmir'in işgal edileceğini ilk öğrenen kişilerden biri odur.

Ancak onun Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine ve Mustafa Kemal'e karşı olan tavırlarının daha sonradan ciddi bir muhalefet haline geldiğini görmekteyiz. Bunun nedenini ise İttihat ve Terakki düşmanlığına ve Millî Mücadele hareketini de bir İttihatçı hareketi olarak görüp, başarılı olabileceğine inanmamasına bağlayabiliriz.

Anadolu'da başlamış olan Kuva-yı Millîye hareketinin lider kadrosunun İttihat ve Terakki içerisinden çıkması, hareketin tabanını taşradaki İttihat ve Terakki teşkilatlarıyla, kulüplerinin oluşturması Refik Halit'in Millî Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak görmesine neden oldu. Ayrıca kendisi yeniden bir savaşa başlamak yerine bir an önce kalıcı bir barışın yapılmasından yanaydı.

Neticede siyasi ve askeri gelişmeler Refik Halit'in düşündüğü gibi gelişmedi ve Türk milleti 1918'den başlamak üzere 1922 yılına kadar olağanüstü başarılarla düşmanı yurttan kovmayı başardı.

Savaştan sonra da başından beri Millî Mücadele'ye karşı olanlarla hesaplaşma girişimine başlandı. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından hazırlanan ve yüzellikler olarak adlandırılan bir listeye yurt dışına çıkarılan sürgünler arasında Refik Halit de bulunmaktaydı.

1938 yılına kadar da Suriye ve Lübnan'da sürgünde kalan yazar, bu sürgün sırasında yukarıda değinildiği üzere hatıralarını kaleme almıştır. Refik Halit'in hiçbir baskı ve ideolojiye bağlı kalmadan yazdığını bildirdiği hatıraları hakikaten eskimeyen ve bir muhalif tarafından kaleme alınan önemli kayıtlardır.

Başlangıç dışında toplam üç bölümden oluşan eser 1922 yılı sonlarına kadar yaşanan özellikle siyasi gelişmelerin anlatıldığı bir çalışmadır. Türkiye Cumhuriyeti tarihi alanında araştırma ve inceleme yapan bilim adamlarının, devletin kuruluş aşamasında yaşanan önemli tarihi olayları belgeleriyle birlikte tam olarak anlayabilmeleri için mutlaka incelemek durumunda kaldığı bu eser, aynı zamanda tarihe meraklı bir edebiyatçının o günün şartlarını içinde yapmış olduğu önemli değerlendirmeleri ihtiva etmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin başlangıç dönemlerinde meydana gelen olayların içinde olan bir yazarın olabildiğince tarafsız olarak, yaşanan

gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde kaydetmesi ve bugünün araştırmacılarının istifadesine sunması oldukça önemli bir kazanımdır.

Keza Türkiye Cumhuriyeti tarihçiliği alanında oldukça sağlam bilgilere dayanan ve muhalif görüşteki insanların düşüncelerini yansıtan çok sayıda mühim çalışma olduğu söylenemez. İşte bu noktada “*Minelbab İlelmihrab*” çok büyük bir boşluğu doldurmaktadır.

Eser, yakın dönem Türkiye tarihi alanında inceleme yapan araştırmacılar tarafından her zaman müracaat edebilecek çapta tarihi bir kaynak olması hasebiyle dün olduğu gibi bugün de önemini korumaktadır.